

Наталія Салтан, Олександр Салтан

РОЗРОБКА НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ ХАРКОВА У 1941 – 1942 рр.

Розглядаються окремі аспекти процесу відродження шкільної історичної освіти в окупованому німцями Харкові. Шляхом опрацювання низки періоджерел, монографій та наукових статей, автори дослідили початкову фазу розробки навчальних програм зі всесвітньої історії для харківських народних шкіл, як мали визначати межі викладання даної навчальної дисципліни у 1942 – 1943 навчальному році. Як свідчить аналіз, упорядниками навчальних програм та методичних рекомендацій з даного предмета виступили авторитетні науковці та громадські діячі міста Харкова, що утворили так звану «дев'ятку» Василя Дубровського. На думку авторів статті, саме «дев'ятці» чернігівця Дубровського, незважаючи на проектно-декларативний характер методичних розробок, вдалося створити нову освітню історично-інформаційну парадигму, що базувалась на принципах: дерадянізації, українізації та європеїзації шкільної історичної науки.

Ключові слова: *вчені, всесвітня історія, Громадський комітет Харкова, інтелігенція, історики, навчальна програма, навчальний матеріал, товариство «Просвіта», Харківська міська управа, тематичне планування.*

Процес пошуку нових освітніх історичних орієнтирів значною мірою залежить від модерної навчальної парадигми, яка регулює діяльність шкільної галузі України. Останнім часом наша держава стала долучатись до усталених європейських стандартів сприйняття історичного минулого, в основу яких покладено принципи історизму, об'єктивності, антропоцентризму тощо. Нині українська шкільна історична освіта працює над розробкою альтернативних навчальних програм для різних типів навчальних закладів, з урахуванням їх спеціалізації та профілю. Важливим завданням є створення комплексу навчально-методичних матеріалів з урахуванням новітніх тенденцій розвитку історичної науки та залученням сучасних інформаційних технологій. Такі пріоритети викликані прагненням вітчизняної освіти долучитись до усталених європейських стандартів і остаточно порвати з освітнім радянським минулим. Слід зазначити, що спроба європеїзації середньої освіти в Україні чи не вперше у минулому столітті проявила себе за часів Гетьманату та у роки Другої світової війни. Попри значну заідеологізованість догмами націонал-соціалізму, ланка середньої школи в Україні в 1941 – 1944 рр. переживала період декомунізації та пристосування до стандартизованих норм німецької освітньої концепції першої половини ХХ ст.

Варто наголосити, що процес становлення і розвитку освітньої царини на теренах окупованої України у роки радянсько-німецької війни є доволі привабливою темою, якій у різні роки приділяли увагу дослідники: В. Гінда [5 – 6], Р. Рибальченко [32, 34], А. Скоробогатов [37, 39, 41 – 44], Д. Титаренко [47 – 48]. Загалом ця тема стала одним з важливих сегментів вивчення окупаційної історії України, зокрема ролі регіональної

© Салтан Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук (Харківська державна академія фізичної культури).

© Салтан Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри фундаментальної та мовної підготовки (Національний фармацевтичний університет).

інтелігенції, лояльної громадськості та колаборантів у відродженні суспільного життя в межах сіл, міст, районів і областей, захоплених німцями у 1941 – 1942 рр. Серед науковців, які розглядали ці процеси під призмою вивчення націоналістичного руху опору, варто виділити таких істориків, як: П. Бабак [2], О. Дьякова, С. Куделко [7; 16], С. Крижний [28], М. Коваль [26 – 27], А. Скоробогатов [37 – 44].

Життєдіяльності окремих персоналій, які доклали зусиль у відродженні освіти на Харківщині у 1941 – 1943 рр., історії функціонування товариства «Просвіта», специфіці культурно-освітнього життя прифронтової зони, присвятили свої праці вітчизняні історики: В. Казимір [24 – 25], М. Коваль [27], С. Куделко [7], Д. Титаренко [47], Т. Чугуй [49 – 52], харківський краєзнавець Р. Рибальченко [33].

Джерельну базу даного дослідження становлять документальні матеріали фонду Р-2982 Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО. – Авт.), та статті в окремих номерах газети «Нова Україна», яка майже безперервно друкувалась у Харкові з грудня 1941 по серпень 1943 року [1].

Відчуття реального перебігу подій та відчуття специфічних умов людського буття тих років було б неможливим без опрацювання спогадів осіб, що жили і працювали в окупованому Харкові. Це головним чином спогади та мемуаристика таких відомих особистостей, як: В. Доленко [36], Л. Дражевська [14], В. Дубровський [15], А. Любченко [29], Р. Рибальченко [34], О. Семененко [35], О. Соловей [13, 45], Ю. Шевельов [53].

Створення німецькою владою на окупованих територіях нової української школи передбачало розробку логістично-інфраструктурного алгоритму навчального процесу. Тому цілком природно, що це знайшло відображення у розробці навчальних програм, які мали стати інформаційно-тематичним планом дій у викладанні предметів. Слід зазначити, що, попри декларовану планом «Ост» політику тотального винищення та асиміляцію підкореного населення, німецькі чиновники залучали кращі українські кадри до співпраці. Це стало поштовхом до адміністративно-управлінського колабораціонізму, який охопив собою всі населені пункти північної України. І хоча українські органи місцевого самоврядування були повністю підконтрольні й підвітні владним структурам Третього Рейху, в гуманітарній царині німці проявляли певний управлінський лібералізм. Такі кроки стали підґрунтям для нової хвилі українізації та культурної напівавтономії, що спричинило сплеск української національної самосвідомості. Таким чином, для німців удруге, впродовж першої половини ХХ ст., доволі актуальним стає українське питання.

Доволі знаковим регіоном гуманітарного лібералізму нацистів були п'ять областей УРСР: Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська та Ворошиловградська, які утворювали на українських землях так звану Прифронтову зону німецької окупації. Наймасштабнішим мегаполісом Лівобережжя була колишня столиця УРСР – місто Харків, який був визнаний окупантами найбільшим містом з захоплених Вермахтом на території Радянського Союзу. Згідно з даними німецького грудневого перепису 1941 року, в Харкові мешкало близько 456,6 тис. чол., із яких 77% (171 тис.) становили жінки та діти до 16 років, кількість яких становила 128 тисяч. Третю за чисельністю групу мешканців Харкова становили літні люди – 48,4 тис. чол. [28, с. 121]. Національний та віковий склад харків'ян, що опинились під німецькою владою, був також досить строкатим [Див. таблиці 1 – 2].

Наявність великої кількості дітей спонукала місцеву окупаційну владу поряд з відновленням міської інфраструктури приділяти увагу дошкільному та шкільному вихованню, яке в ідеалі мало охопити усе неповнолітнє населення міста, що швидко перетворювалось на вуличну «шпану» з девіантною поведінкою. Вступ німців до Харкова 24 жовтня 1941 року перервав 1941–1942 радянський навчальний рік, але і не сприяв початку нового – німецького, адже окупаційна влада зіштовхнулася з численними господарськими труднощами, що панували у напівмертвому місті. Окупанти розуміли, що для початку повноцінного навчального процесу в дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладах були потрібні необхідні ресурси,

яких ні у німців, ні у лояльної до них громадської активної харківської інтелігенції не було. Тому не випадково, що штат відділу освіти – Харківської міської управи (далі – ХМУ. – **Авт.**), створеної ще 26 жовтня 1941 року, станом на 20 лютого 1942 року складався з трьох чоловік [12, арк. 63].

Така позиція бургомістра Харкова – **Олексія Крамаренка (1882 – 1943)** (тут і далі товщина шрифту наша. – **Авт.**) пояснювалась бажанням зекономити кошти, шляхом звуження низки безплідних відділів, які мали опікуватись процесом консервації спортивно-фізкультурної та культурно-освітньої інфраструктури міста, яка впродовж кінця 1941 – першої половини 1942 року де-факто не працювала. Водночас цивільний очільник міста делегував частину повноважень у гуманітарній сфері створеному 25 жовтня 1941 року за ініціативи відомого громадсько-політичного діяча **Володимира Доленка (1889 – 1971)** Громадському комітету Харкова (далі – ГКХ. – **Авт.**), а також членам утвореної ГКХ організації товариства «Просвіта» під головуванням професора Харківського університету – чернігівця **Василя Дубровського (1897 – 1966)**.

Варто зауважити, що владні структури піднімецького Харкова вирізнялися певною специфікою, притаманною Прифронтовій окупаційній зоні Третього Рейху. На відміну від, скажімо, Райхскомісаріату Україна території ближнього тилу не мала німецького цивільного управління, хоча формально і підпорядковувалась Імперському міністерству окупованих східних територій на чолі з райхсміністром **Альфредом Розенбергом (1893 – 1946)**, відомим своїми ліберальними поглядами в українському питанні. Водночас, у межах Прифронтової зони розповсюджувалася майже абсолютна багатоступенева влада сил Вермахту, підпорядкованих штабу німецьких груп армії «Південь» під головуванням генерал-фельдмаршалів: Герда фон Рунштедта (до 1.12.1941), Вальтера фон Рейхенау (1.12.41 – 12.01.42), Моріца фон Бока (18.01.42 – 9.07.42), Еріха фон Манштейна (12.02.43 – 31.03.44). Вищим органом управління в межах тилового району став спочатку адміністративний відділ при штабі командувача військового тилового району. З кінця 1942 року керування здійснювали адміністративні відділи при штабах груп армій. Політичні вказівки (номінально, обов'язкові до виконання. – **Авт.**) вказаним структурам направляло вищезгадане Міністерство окупованих східних територій. У доповненні до всього уособленням німецької влади на усіх захоплених землях СРСР стали головним чином численні силові структури (у тому числі і сформовані частково за ініціативи ОУН підрозділи місцевої допоміжної поліції), метою діяльності яких було підтримання соціальної стабільності та втілення нацистської політики на окупованих Вермахтом територіях. Таким чином, з одного боку, в Харкові та регіоні усім заправляло німецьке військово командування – персоніфікацією якого була міськкомендатура, з іншого – Харківська міська управа, яка являла собою український маріонетковий орган місцевого самоврядування. Саме

Крамаренко Олексій Іванович
Правління Крамаренка закінчилося у квітні 1942 р., коли холодна пора року у місті закінчилась. Причина заміни другого обербургомістра Харкова, як і його подальша доля, й досьогодні остаточно не з'ясована.

Доленко Володимир Андрійович
«... під прихованим командуванням Доленка харківська міська адміністрація опинилася в українських руках, постала «Просвіта», вперше одверто зустрілися різні покоління українців», – писав Юрій Шевельов.

ХМУ, з напівспонтанно призначеним німцями бургомістром О. Крамаренком, стала уособленням цивільного управління цього східного мегаполісу. Така позиція була вкрай вигідна для німецьких військових. Адже вони практично не знали специфіки Харкова та не володіли відповідними навичками щодо соціально-економічного впорядкування міського життя, а тому охоче делегували частину владних повноважень новоствореним відділам ХМУ [44].

Станом на кінець 1941 року темп реалізації плану «Барбаросса» суттєво знизився. Провал наступу під Москвою став сигналом, що вояків групи армій «Південь» в окупованому Харкові чекає холодна і виснажлива зима. Тож німці вирішили перекласти частину функцій (а в перспективі і відповідальності) на О. Крамаренка та очолювану ним міську управу, якій підпорядковувались створені у листопаді 1941 року 19 обербургомістратів Харкова, що де-факто були складовими єдиного адміністративно-територіального тіла колишньої першої столиці УСРР. Така позиція означала формування офіційного двовладдя у Харкові. Однак український істеблішмент міста, виходячи з ідеологічного забарвлення, ділився на кілька складових. Їх умовно можна розділити на чотири ключові сегменти: владно-бюрократичний, монархічний, націоналістичний та патріотичний. Як зазначає професор А. Скоробогатов, уособленням першої була вищезгадана ХМУ (очолювана з жовтня 1941 р. бургомістром О. Крамаренком), другу гілку складало колишнє дворянство Слобідської України (лідер – В. Бекарюков), третю – західноукраїнські націоналісти (Б. Коник, з «похідної групи» ОУН (м) та Р. Процинський, який очолював харківську референтуру ОУН (б)), Громадський комітет Харкова (лідер – М. Сліпченко) та товариство «Просвіта» (голова – В. Дубровський). Дві останні громадські установи виникли завдяки зусиллям старого громадівця і соратника **Миколи Міхновського (1873 – 1924)** – Володимира Доленка, який, по-суті, став «сірим кардиналом» місцевого політичного впливу в окупованому Харкові [44, с. 188 – 193]. Названі політсили постійно конкурували між собою у прагненні зосередити у своїх руках якомога більше владних можливостей, що призводило до розхитування місцевої владної піраміди. Не виключно, що усі вони були складовими глобального сценарію (оперативної гри) німецьких спецслужб, кожній з яких Абвер та СД відводили особливу роль. Водночас, «не маючи необхідної кількості своїх представників, вони (німці. – Авт.) повинні були користуватись послугами місцевої еліти», – підкреслює В. Гінда [4, с. 248]. При цьому окупований Харків майже ніколи не відчував браку кадрів. Адже, незважаючи на втрату столичного статусу, в місті мешкала велика кількість колишніх чиновників, партійних функціонерів та інститутської професури, що не змогла або не схотіла евакуюватись на Схід. Окупація стала справжнім випробуванням та тестом на виживання для місцевої інтелігенції. За даними професора М. Ковалюка, за час окупації Харків втратив: 1 академіка (79-річного **Олексія Бекетова (1862 – 1941)**. – Авт.), 21 доктора – професора та 37 асистентів [26, с. 18].

Відсутність роботи та вкрай нестерпні умови життя змушували багатьох із них долучатися до громадсько-політичної діяльності, яку організовували, переважним чином, патріотично налаштовані українці, а контролювали німці. Вважається, що найбільших успіхів у підборі кадрів для владних структур Харкова досяг В. Доленко. Його соратники та однодумці утворили професійну команду, яка, використовуючи досвід та зв'язки, проникла в майже усі управлінські структури, залишивши помітний слід в історії Харкова часів німецької окупації. «Для українських верств населення Харкова часи окупаційного режиму були зірковим часом сплеску національних почуттів. Це явище було підсилене німецькою політикою, кінцевою метою якої було роздмухування ворожнечі між росіянами і українцями», – зазначав дослідник Р. Рибальченко [32, с.15].

Німці вдало маніпулювали українськими групами впливу, залишаючи за собою контролюючу і караючу функцію, зберігаючи статус повноцінної влади. Так, патріотичній групі «доленківців» вдалося потіснити західноукраїнських націоналістів, які дуже скоро потрапили у немилість до німців, зазнали репресій і до червня 1942 року

не мали жодного впливу на суспільно-політичне життя Харкова. Окрім того, група В. Доленка (в якості помсти за закриття німцями ГКХ) дискредитувала обербургомистра О. Крамаренка, виставивши його прихильників у ХМУ (так званих «крамаренківців») корупціонерами та політичними лузерами в очах німецької адміністрації. Як результат: з кінця квітня 1942 року третім обербургомистром Харкова став висуванець В. Доленка – **Олександр Семененко (1898 – 1978)**, з ім'ям якого вітчизняні історики пов'язують часткову стабілізацію життя харків'ян. Боротьба за вплив на суспільно-економічне та громадсько-політичне життя Харкова між «доленківцями» та «крамаренківцями» проходила по усіх можливих фронтах владних щаблів, до яких мали відношення ХМУ та ГКХ. Співпраця обома сторонами сприймалась як частково вимушений тактичний крок, навіть за умови досягнення компромісу. Слід зазначити, що обербургомистр О. Крамаренко (цю посаду він зайняв з 22 січня 1942 р.) з початку свого головування у ХМУ намагався лавіювати між німцями, ОУНівцями (які деякий час контролювали друковані ЗМІ, зокрема газету «Нова Україна», але так і не створили на Харківщині впливової підпільної мережі) та місцевими націонал-патріотами («доленківцями». – *Авт.*) з метою їхнього часткового підпорядкування своїй владі. Це змушувало його залучати членів Громадського комітету, товариства «Просвіта», яскравих представників ОУН та представників монархічних кіл Харкова. Так, заступником голови ХМУ (О. Крамаренка. – *Авт.*) з 1 січня 1942 року став вищезгаданий висуванець В. Доленка, керівник правничого відділу міськуправи – О. Семененко, заввідділом освіти – **Петро Дрига (?– ?)**. Але чи не найбільший внесок у розбудову культурно-освітньої сфери міського буття окупованого Харкова зробило очолюване В. Дубровським товариство «Просвіта», установчі збори якого відбулися вже 8 грудня 1941 року. Саме воно гуртувало навколо себе найвидатніших науковців та громадських діячів Харкова, більшість з яких займали антирадянські позиції. «В окупованому Харкові частина української інтелігенції намагалася створити осередки національно-культурного життя, використовуючи можливість критикувати більшовицьку систему та розповідати про її злочини, в чому німецька окупаційна влада була на перших порах зацікавлена», – зазначав Р. Рибальченко [32, с. 135].

Станом на кінець 1941 року процес структуризації «Просвіти» було в основному завершено, а 21 грудня 1941 року затверджено загальний план роботи товариства. У ході боротьби за вплив на ЗМІ голова ГКХ В. Доленко завдяки шантажу домігся від першого редактора газети «Нова Україна», члена ОУН (м) – **Петра Сагайдачного (1896 – 1975)** кооптації визначних членів «Просвіти» у редакторський відділ та у якості постійних авторів статей цієї міської багатотиражки.

**Семененко Олександр
Платонович**

«Він був народжений, щоб стати президентом або прем'єром України.

Але України не було, і життя його розтратилося на дрібні судові процеси, на радянські тюрми, на рятування від голодної смерті частини — малої частини — харківської людності в безжалісну добу німецької окупації, на оборону мізерних «прав» українських «остарбайтерів» у Німеччині, на службу в аеропорті, перекладацтво й комерційну репрезентацію гуртової паперової фірми в Бразилії. В Америці його відитовхнув плебейський характер еміграційної «політики», він зробив спробу зв'язатися й послужити науковим інституціям (його заслугою було придбання будинку для Української Академії в Нью-Йорку), але бракувало відстані, і він скінчив своє активне життя в американській адвокатській фірмі з її мало цікавими і чужими справами», – писав про нього Юрій Шевельов.

Варто підкреслити, що харківській «Просвіті» (на відміну від аналогічних установ, що діяли в інших регіонах України та були ліквідовані німцями) вдалося проіснувати до моменту остаточного визволення Харкова. Кінець 1941 – початок 1942 року став чи не найбільшим періодом активності ГКХ та товариства «Просвіта», яке в момент свого розквіту об'єднувало близько 600 чоловік [46, арк. 32].

Незважаючи на сурові побутові умови, подекуди декларативний характер дій, члени вказаних організацій заклали підвалини розбудови громадського та культурно-освітнього життя, одним з яскравих проявів якого стала розробка навчальних підручників та програм для середніх шкіл Харкова та Харківської області. Примітно, що цей процес стартував ще наприкінці 1941 року. Так, 18 грудня 1941 року керівництво Політехнічного інституту надіслало до відділу освіти ХМУ на затвердження проект підготовчих курсів з 6 предметів: української мови, історії України, німецької мови, математики, фізики і хемії (так у документі. – **Авт.**) [8, арк. 1].

Що стосується навчальних програм для середніх шкіл Харкова і Харківщини, то точкою відліку процесу їхнього проектування слід вважати 16 січня 1942 року. Саме того дня газета «Нова Україна» оприлюднила замітку «Програми і підручники для шкіл», у якій анонсувала про початок роботи під егідою ХМУ, авторських бригад з розробки навчальних програм та підручників з історії України, української мови та літератури [31, с. 4].

Нагадаємо, що дебют директивних зрушень в освітній галузі в окупованих українських територіях Рейху пов'язують з наказом від 12 січня 1942 року райхскомісара **Еріха Коха (1896 – 1986)**, який проголосив відкриття початкових народних шкіл у Райхскомісаріаті України. Таким чином, окупаційною владою було започатковано дозвільну фазу відновлення освітньої галузі в Україні. І хоча території Прифронтової зони не підлягали юрисдикції так званого «коричневого царя України», тамтешня окупаційна адміністрація, відповідно до німецької правничої традиції, поволі долучалася до імперських директив своїх сусідів. Як відомо, німці – це нація, яка звикла до порядку. Тому стандартизовані базові розпорядження регіонального керівництва сусідніх областей сприймала як істину в останній інстанції. При цьому слід звернути увагу на більш лояльне ставлення військових чиновників Прифронтової зони до відродження освітнього процесу. Не варто забувати і про протиріччя в українському питанні, які постійно виникали між А. Розенбергом та його підлеглим Е. Кохом [Детальніше див. 5 – 6]. Офіцерів Вермахту, в принципі, мало цікавив процес розробки навчальних планів, адже їхня відповідальність зосереджувалась у межах інфраструктурно-тилового забезпечення збройних сил німецької армії. Тому військові чини та представники спецслужб обмежились ревізійно-контролюючими функціями, передавши справу методичних розробок у руки місцевих колаборантів/лоялістів. Зважаючи на те, що у трьох співробітників відділу освіти ХМУ свого клопоту вистачало, О. Крамаренко вирішив довірити цю справу представникам харківської «Просвіти», лідерам похідних груп ОУН та фахівцям з ГКХ. Таким чином, на початку 1942 року справа у відродженні освіти на теренах Харкова та Харківщини опинилася в руках українців, які з завзяттям взялися до цієї справи. Як свідчать архівні документи Держаного архіву Харківської області (далі ДАХО. – **Авт.**), до складу комісії під головуванням професора В. Дубровського увійшли сім чоловік: проф. В. М. Державін, проф. А. С. Кадевалов, доцент Б. Г. Львов, доцент О. Я. Кіктєв, доцент А. Г. М'якишин, доцент Г. І. Ющенко, І. Ф. Кравченко. Трохи пізніше до них приєднався професор Л. Александренко. Матеріали було обговорено та ухвалено на спільних засіданнях усіх членів так званої «дев'ятки» історичної секції, яка мала створити шаблон навчальних дисциплін для закладів середньої освіти [10, арк. 1–2].

Ядро комісії становили науковці харківських ВИШів, головним чином доценти та професори кафедр Харківського університету. Скоріше за все кандидатури розробників-методистів було запропоновано В. Дубровським, який був відомим харківським професором, учнем академіка **Дмитра Багалія (1857 – 1932)**, а тому мав непогано знати місцевих науковців. Вказані особи були причетні до розробки

**Державин Володимир
Миколайович**

Його постать належить до плеяди видатних українських учених. Державин був відомим культурологом, літературознавцем, критиком, фахівцем у галузі загального і порівняльного мовознавства, класичної філології, орієнталістики (зокрема єгиптології та арабістики), історії Сходу. Але його науковий талант був оцінений лише на Заході, у роки еміграції.

**Дубровський Василь
Васильович**

«Коротке волосся йоржиком, круглі вічка окулярів, короткі вусики, щось середнє між козаком Мамаєм і вчителем земської школи передреволюційних років». Так, у своїх споминах характеризував Василя Дубровського Юрій Шевельов.

навчальних програм у так званий дебютний період – на початку 1942 календарного року. Як свідчать документи ДАХО напередодні 1942 – 1943 навчального року, відділ освіти ХМУ займався вдосконаленням та остаточним затвердженням навчальних планів з предметів, що мали вивчати учні народних шкіл Харкова. Фактично цей процес тривав безперервно, але архівні документи, що містяться у ДАХО, дозволяють визначити зимово-весняну – січнево–березневу та літню – червнево–серпневу фази. Наявні архівні справи фонду Р-2982 дають можливість проаналізувати та дослідити цей процес. Згадані документи так званого окупаційного фонду ДАХО позиціонуються як програми для націоналістичних шкіл Харкова [Див. ДАХО Р-2982 оп. 4. спр. 184 – 205]. Зокрема опис 4, фонду Р-2982 містить відомості про робочі програми з історії для 3–7 кл. (спр. 190). Загалом програми для середніх шкіл Харкова на 1942 – 1943 н. р. представлені досить широко і включають майже усі предмети, які мали опановувати учні в процесі навчання.

Перед «дев'яткою» стояло непросте завдання: у короткі строки розробити навчальні програми та підручники з історії для народних шкіл. У свою чергу члени «дев'ятки» фактично кинули виклик радянській системі історичної освіти, сформованої впродовж 1920-х – 1930-х років. Розробка шкільних програм з історії в окупованому німцями Харкові стала доволі знаковою. Адже на відміну від інших предметів їхнє впорядкування мало проводитись з особливою ретельністю і виваженістю. Після методичних дебатів на початку 1942 року члени комісії ухвалили колегіальне рішення щодо проекту навчальних програм з історії (а разом з нею й інших предметів) для середніх шкіл. Цій стадії передував процес прив'язки років навчання з відповідними періодами всесвітньої історії, беручи до уваги фах та наукову спеціалізацію того чи іншого розробника-науковця. На жаль, резолютивні мітки архівних документів не дають можливість встановити стовідсоткове авторство у розроблені тих чи інших навчальних планів з історії. Але відомо, що програму з Історії Стародавнього світу (у документах – Давньої історії. – **Авт.**) було розроблено знаменитим філологом, фахівцем з історії Сходу, надзвичайним професором **Володимиром Державиним (1899 – 1964)**. У свою чергу курс середніх віків (у документах – Середньої історії. – **Авт.**) та нового часу розробив професор Л. Александренко. Більш складним видається авторство упорядника програм з історії України. Беручи до уваги, що у кінці усіх розробок курсів української історії стоїть прізвище В. Дубровського, то можна приписати авторство саме цій людині. Нагадаємо, що уродженець Чернігова Василь Васильович Дубровський був не лише головою харківської «Просвіти», а й фаховим істориком. Свого часу Дубровський закінчив Ніжинський іс-

Шевельов (Шерех)

Юрій Володимирович

Письменниця Оксана Забушко вважає, що Харків у кожному з останніх трьох століть подарував світові по генію: у XVIII-му – Григорія Сковороду, у XIX-му – Олександра Потебню, а в XX-му – Юрія Шевельова.

Про себе Шевельов скаже наступне: «Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови».

торико-філологічний інститут. Під керівництвом академіка Д. Багалія у 1925 році він захистив дисертацію на тему: «Селянські рухи на Україні після 1861 р.». [Детальніше див. 24-25]. Упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. Василь Васильович працював у низці науково-освітніх та архівних установ на Чернігівщині та у Харкові, тому мав великий досвід історичних досліджень та навчально-методичних розробок і легко міг укласти шкільну програму з історії України. Не можна виключати і участь у розробці шкільних програм з історії і середньої доньки Д. Багалія – **Ольги Багалій-Татаринової (1890 – 1942)**, яка також була професійним істориком-архівістом, бібліотекознавцем, бібліографом та активним членом харківської «Просвіти».

Створення навчальних програм з історії та інших дисциплін для харківських шкіл передувало розробці декомунізованої шкільної літератури, яку члени комісії підготували навесні 1942 року. Так І. М. Крилов створив підручник з української мови для 1–3 класу; Ю. В. Шевельов і Д. Ф. Соловей – посібник для 7 класу, збірник вправ з української мови, хрестоматію з української літератури для 5 класу; В. В. Дубровський – підручник з історії для 3-4 класу; для 5 класу – В. М. Державин, 6-го класу – Г. М. М'якшин, 7-го класу – Б. І. Львов.

Як зазначав харківський етнограф Р. Рибальченко, що пережив німецьку окупацію: «також був запланований вихід букваря Деполовича [32, с. 16]»...

ДОВІДКА

Виправляючи Ростислава Рибальченка, зазначимо, що мова йде про спробу препринту «Букваря» уродженки с. Ковчин Куликівського району Чернігівської області Лідії Деполович (1869 – 1943) – авторки відомого підручника для початкової школи «Нумо читати» (1926), який витримав 19 перевидань, нараховував 10 млн. примірників та використовувався у школах УРСР до 1960-х років. За життя Лідія Платонівна склала та упорядкувала посібники для навчання грамоти «Буквар» (1938), «Буквар для шкіл грамоти» (1940), була співавторкою «Математичного задачника» (1927) та методичного посібника для вчителів «Читання і культура слова в сучасній школі» (1930).

У роки війни формально «Буквар» Л. Деполович було дозволено друкувати. Але окупаційна влада Києва, без участі самої авторки, вилучила з нього 26 сторінок, що становило більше чверті усієї книги. Деполович пропонувала свої послуги щодо «вдосконалення» тексту, але німецькі цензори відмовили їй.

Маючи власне видавництво «Українська книжка», харківські просвітяни були готові видавати підручники, забезпечувати ними школи міста, а у перспективі усієї Харківської області. Але усі зусилля голови видавництва і земляка Л. Деполович – **Дмитра Солов'я (1888 – 1966)** виявились марними. Німецьке відділення «Пропа-

Деполович Лідія Платонівна
Її доля склалася трагічно. У роки війни жінка-педагог мешкала у Києві. Тяжко хвора і виснажена постійним недоїданням, Лідія Платонівна 20 березня 1943 р. впала у воронку від авіабомби, у якій, не отримавши допомоги, і померла.

ганда-штаффель» заборонило друк підручників, посилаючись на те, що це компетенція Міністерства окупованих східних територій, яке вже розробляє відповідну літературу для українських шкіл. Врешті-решт, усі спроби членів харківської «Просвіти» організувати видавництво і навіть обмін, продаж старої (через книготорговельне товариство «Нова Україна». – *Авт.*) та видавництво нової (у тому числі і навчальної) літератури були безрезультатними. Як згадувала у своїх спогадах **Оксана Соловей (1919 – 2004)**, її батьку вдалося видати лише український молитовник та і то напередодні остаточного відступу німців у серпні 1943 року [45, с. 47].

Освітні потуги членів ГКХ та «Просвіти» мали певний сенс, адже станом на 1 лютого 1942 року на балансі Харківської міської управи перебували 126 середніх, нижчих загальноосвітніх, 28 середніх та нижчих фахових шкіл [11, арк. 17]. Це був радянський спадок, що потребував значних коштів, яких у ХМУ не було. Більшість шкільних приміщень було розграбовано, частина з них використовувалася для постояю німецьких солдат. Тому згідно з планами окупаційної влади у Харкові в 1942 – 1943 н. р. планували відкрити 20 народних, 4 ремісничі і 2 середні школи з відповідною комплектацією класів та вчительсько-викладацького складу [11, арк. 17].

До початку літа 1942 року середні школи разом з іншими культурно-освітніми установами перебували на консервації з відповідним штатом та кошторисом по утриманню [Див. таблицю 3–4].

І якщо інфраструктурні заходи потребували часу та фінансування, то для інформаційного забезпечення достатньо було залучити групу фахівців, якою і стала освітня «дев'ятка» В. Дубровського. Варто підкреслити, що історії, поміж інших предметів, приділялась особлива увага. Адже саме ця шкільна дисципліна виховує почуття патріотизму, формує національну самосвідомість та впливає на подальшу життєву мотивацію підростаючого покоління тощо. Тому програми з даного предмета мали відповідати певним критеріям, серед яких вирізнялись: антибільшовизм, антисемітизм, пангерманізм, прихильність постулатам націонал-соціалізму, набожність, дерусифікація, повернення до ідеалів української національної ідеї тощо. Окрім того, структура розділів всесвітньої історії мала відповідати існуючим як німецьким, так і загальноєвропейським стандартам, серед яких знаковими стали табуйовані в УРСР принцип історизму та цивілізаційний підхід. Антисемітські та юдофобські чинники змушували авторів програм та підручників зміщувати акценти з «єврейської богообраності» у бік «арійської винятковості». Так, автором програми з Давньої історії, професором В. Державиним найдавнішою точкою відліку історії людства слід було вважати не запропоновану радянським антикознавцем **Олександром Мішуліним (1901 – 1948)**, 3500 р. до н. е. – рік появи держави в Єгипті у і не біблійний 5508 р. до н. е. – дату виникнення Світу, а «4241 рік до хр. ери – час створення давньоєгипетського календаря» [18, с. 213; 11, арк. 30].

На думку упорядника програмних рекомендацій, учитель мав пояснити учням «арійське походження давніх греків та італійців, чітко визначивши їхню расову відмінність від етрусків, а пунійські (так у документі. – *Авт.*) війни як епохальну боротьбу арійської і семітської раси за панування на Середземному морі» [11, арк. 6].

Соловей Дмитро Федорович
Формально він був скарбником харківської «Просвіти». Водночас долучався до методичної, навчальної та видавничої справ. Дмитро Соловей і його донька Оксана вважаються одними з найактивніших членів харківської «Просвіти» часів окупації. У еміграційний період життя Соловей став одним з ґрунтовних дослідників подій голодомору та послідовних критиків радянської системи.

Дерадянiзацiя i вiдмова вiд класового пiдходу також знайшли своє вiдображення як у самiй програмi, так i у методичних рекомендацiях до неї. Методичнi настанови декларували «...розглядати римських плебеїв не як пiдкоренi римською громадою чужi племена, а як нащадкiв столичної зайшлої людностi притягненої в Рим розвитком торгiвлi i ремесла» [11, арк. 6].

Багатодесятилiтнє протистояння у вищих ешелонах влади Рима треба було пояснювати як «постiйний /але здебiльшого затаєний/ антагонiзм мiж iмператорською владою i сенатом, як представниками вiдмiнних полiтичних свiтоглядiв» [11, арк. 6].

Аспекти етнонацiонального сервілізму та покiрностi, курс Давньої iсторiї мав прищеплювати учням на прикладi повстання античних рабiв пiд проводом Спартакa (74 (73) – 71 р. до н. е), яке «... не слiд нi замовчувати, нi перебiльшувати, а слiд насамперед ґрунтовно виявити його безнадiйностi i безрезультативностi» [11, арк. 6].

Водночас по-новому трактувалась абсолютизована i спаплюжена в СРСР проблема рабства. Натомiсть окупацiйна програма згiдно з усталеною європейською iсторичною традицiєю наголошувала, «... що в давнiй Грецiї раби майже скрiзь склали лише незначну меншiсть людностi» [11, арк. 6]. Тут, вочевидь, прослiдковуються традицiї нiмецької iсторичної школи, зокрема погляди на економiчний розвиток античного свiту **Карла Бюхера (1847 – 1930)** та ролi i статусу рабiв у наукових концепцiях **Едуарда Меєра (1885 – 1930)** та **Йозефа Фогта (1895 – 1986)**.

Цiкавими аспектами середньовiчної iсторiї, розробленої харкiвськими науковцями у навчальних програмах з всесвiтньої iсторiї, є її хронологiчнi межi та германофiльськi, нормандськi та антибританськi нотки. Зокрема, нижня межа середньовiччя закінчувалася XV столiттям, яке створило передумови для початку епохи Великих географiчних вiдкриттiв, що розпочинали вже Нову iсторiю. Германофiльство програми (на догоду окупацiйній владi. – *Авт.*) проявилось у визначеннi термiну «варвар», яке у довоєнний перiод традицiйно персонiфiкувалося з поняттям «германець», себто сучасний нiмець. У цьому контекстi М. Державин вважав, що «...слiд пояснити учням що термiн «варвар» не слiд розумiти в сучасному його значiннi, що вiн визначає перш за все не «римлянин», i взагалi вживати його в своїй роботi поменше» [11, арк. 8].

А при розглядi розвитку європейських країн за часiв раннього i розвинутого феодалiзму «окремими династiями i королями захоплюватись не слiд. Головне тут – це проголошення «Священної Римської iмперiї Германської нацiї». Слiд звернути також увагу на особливи риси феодалiзму в Германiї» [11, арк. 8].

Варто наголосити, що, розробляючи новi навчальнi плани з всесвiтньої iсторiї, харкiвськi вченi брали за основу старi більшовицькi iдеологiчнi настанови i, додавши трохи нiмецьких, створювали такий собі дерадянiзований програмний гiбрид, який мав протистояти iснуючому радянському i формувати нове антикомунiстичне сприйняття минулого. При цьому старi радянськi пiдручники формально були забороненi. Тi ж з них, якi тимчасово допускала цензура, потребували ретельної вичитки з замальовуванням усього радянського та замяною пролетарських термiнiв та понять, захiдними синонiмами.

З усiх навчальних дисциплiн окупацiйна влада бiльше усього уваги придiляла саме iсторiї. Зокрема, програма з цiєї дисциплiни мала бути затверджена (а для ВНЗ i розроблена) вiддiленням «Пропаганда-штафель». Таким чином, iсторичному минулому радянського гатунку було оголошено безжальний бiй.

Беручи до уваги факт нiмецько-британської вiйни та iснування союзницького альянсу мiж А. Гiтлером i Б. Мусолiнi, харкiвський медiєвiст М. Державин радив учителю розказувати, що «...з часiв Цезаря бiльша частина о. Великобританiї була провiнцiєю Рима, що населення Англiї складається з багатьох племен, що влада норманських королiв тут була бiльш сильною, аниж у Францiї та Нiмеччини» [11, арк. 9].

Усвiдомлюючи геополiтичну кон'юнктуру Другої свiтової вiйни, вищезгаданий науковець наполягав, що «Иран подати лише як ворога Вiзантiї», вважаючи, що «пiдроздiл про бедуїнiв можна викреслити: завоювання арабiв подати скорочено, лише зазначивши розмiри держави. Треба зв'язувати назви коран (назва священної книги мусульман написана з маленької лiтери. Так у документi. – *Авт.*), мула, мечеть, халiф i iншi. Учнi мають знати також про Багдадський та Кордовський халiфат» [11, арк. 9].

Не менш оригінальним був курс Нової історії, який діти мали опанувати впродовж шостого і сьомого класу. Перша частина історії Нового часу розпочиналась згідно з європейською історичною традицією з Великих географічних відкриттів, а закінчувалась напередодні Великої французької революції. На думку упорядника програми з всесвітньої історії для 6 – 7 класу – професора Л. Александренка, вчитель повинен «...дати уявлення про хід історичного процесу європейського розвитку не заглиблюючись в деталі історії революційного руху», при цьому виходячи з психологічних особистостей дітей шостого класу. «...Не перетворювати історію на абстрактні сухі формулювання. Подавати лише доступні для дітей поняття та терміни, домагатись постійної жвавості, насиченості, широко використовувати оповідання. Виходячи з цього вчитель мусить широко використати цікаве оповідання. Ілюстрації, мапи, художню літературу, музеї та стимулювати (так у документі. – *Авт.*) самостійну працю учнів, що виходить за рамки простого вивчення підручника», – наголошувалося у програмі [11, арк. 14].

Александренко виходив з того, що «матеріал нової історії для VI класу складний та широкий. Тому вчителю слід якісно та вдало підібрати в своєму викладанні найістотніші історичні факти, не переобтяжувати учнів деталями, подробицями і не вимагати від учнів знання останніх» [11, арк. 14 зв.].

Узагальнююче методичне резюме професор Александренко сформулював у пояснювальній записці для Нової історії: «Головне це не розмінюватися на дрібниці, коли як кажуть, не бачать ліса за деревами» [11, арк. 41].

На його думку, «належне місце повинна зайняти історична фігура Мартіна Лютера. Про якого вчитель мусить оповісти докладно і широко. Викладання догматики лютеранства слід уникнути. Однак з'ясувати різницю між католицизмом і лютеранством» [11, арк. 14 зв.].

І далі: «Викладаючи реформаційний рух слід уважно накреслити Кальвіна, уникати деталей (так у документі. – *Авт.*) історії релігійних війн та добре з'ясувати Генріха IV використовуючи і художню літературу» [11, арк. 14 зв.].

Як бачимо, релігійні чинники повинні були мати другорядне значення. Куди більш важливим (незважаючи на французьке походження «Женевського папи» та галло-іспанське «добротного короля Анрі») є розкриття їхніх волонтаристичних прагнень, втілене у створенні модерної європейської релігії (кальвінізму) та централізованої держави у Франції.

Депо алогічним, на нашу думку, видається спосіб пояснення причинно-наслідкового зв'язку Тридцятилітньої війни 1618 – 1648 рр., який обмежувався «з'ясуванням основних подій війни, описом головних діячів – Валенштейна і Густава-Адольфа, але, в той же час Вестфальський мир показати на мапі і обов'язково вимагати від учнів знати його умов за мапою» [11, арк. 14 зв.].

Антифранцузькі настрої, притаманні німцям з давніх-давен, харківські історики вирішили «підігріти», озвучуючи тему «Вік Людовіка XIV». Згідно з розробленими настановами цього параграфу Нової історії, «Викладаючи війни Людовіка XIV, потрібно підкреслити їх грабіжницький хижацький характер, скерованість проти німецької нації» [11, арк. 14 зв.].

Такий підхід пояснюється тим, що саме за часів правління Людовіка XIV (1643 – 1715) Франція стала найбільшою і наймогутнішою країною Європейського континенту. Це був пік її величі, яка, зокрема, була досягнута шляхом воєнних загарбань «Короля-сонця» і розширення території королівства головним чином за рахунок Нідерландів та німецьких земель.

На противагу розкритикованій величі Франції, протиставлялась міць німецького світу. Прикладом чого має стати історія Пруссії, висвітлюючи яку «... вчитель мусить в особливості зупинитись на Великому курфюрсті та Фрідріху Німецькому. Треба вимагати щоб учні могли показати на карті формування та територіальний розвиток Пруссії, а також склад Австрійської монархії XVII ст.» [11, арк. 14 зв.].

Таке висвітлення історичного процесу та вибірковість окремих персоналій є не випадковим. Адже такий підхід у характеристиці діяльності історичних осіб стане своєрідним ідеологічним маркером, що буде визначати у народній школі ідеологічну

кон'юнктуру як українського патріотизму, так і арійського пангерманізму та націонал-соціалізму.

До напівтабуйованих тем відносились європейські революції, а особливо ті з них, які носили антиколоніальний та національно-визвольний характер. Зокрема, при розповіді теми «Революція в Нідерландах» було рекомендовано «...обмежитись живим викладом основних подій [11, арк. 14].

Імовірно розробник програми не вважав за потрібне для учителя пояснювати дітям національно-визвольний характер нідерландської революції 1566 – 1609 рр., що зробила Голландію першою капіталістичною країною світу, перетворивши її у розвинуту державу Європи.

При розгляді «Великої англійської революції» «Учитель мусить подати учням не тільки соціальний, а й ідейний ґрунт революції, а діячам революції слід зупинятись найбільше на Олівері Кромвелі» [11, арк. 14 зв.].

Вочевидь, персона «батька» єдиної в історії Альбіону англійської республіки – Олівера Кромвелля (1599 – 1658) була значною мірою тотожною постаті «великого фюрера». Адже принцип наведення жорсткою рукою ладу всередині країни, підпорядкування владі лорд-протектора парламентських інститутів, правові маніпуляції, агресивна зовнішня експансія і де-факто спадкова диктатура пуританина – О. Кромвелля, були дуже схожими на шлях до влади і тогочасне правління **Адольфа Гітлера (1889 – 1945)**.

Війна за незалежність північноамериканських колоній 1775 – 1783 рр. (яку часто називають Американською революцією. – **Авт.**) у програмі для 7 класу анонсувалась так: «...коротко згадується про утворення США» [11, арк. 14 зв.].

Причому деміурга британської республіканської диктатури – О. Кромвелля автори програми навіть не планували порівнювати з ненависним німецькій ідеології Рейху, першим президентом США – Дж. Вашингтоном (1789 – 1797), який став творцем країни, що 7 грудня 1941 року вступила у Другу світову війну на боці Великої Британії.

Доволі знаковим стало і висвітлення подій «Великої французької революції», оповідку про яку рекомендовано обмежити «...найголовнішими фактами та уникаючи подробиць. З-поміж плеяди революційних діячів вчитель мав подати життя Мірабо, Дантона та Робесп'єра» [11, арк. 15].

На тлі загальної ідеологічної антиреволюційності німців оминати революцію 1789 – 1799 рр. у Франції було неможливо. Але, як бачимо, професор Л. Александренко знайшов «золоту середину». Побіжне висвітлення революційних подій було прив'язане до політичного світогляду та діяльності напівавантюриста, кадета та «батька народу» – Оноре Габрієля Мірабо (1749 – 1791), революційного романтика та «друга народу» – Жоржа Жака Дантона (1759 – 1794) і «непідкупного» волонтериста та революційного фанатика – Максиміліана Робесп'єра (1758 – 1794). Простіше кажучи, історична концепція Великої французької революції за спрощеним алгоритмом (та у прив'язці до вищезгаданих персоналій) відповідала формулі: «організатор» (О. Мірабо) – «підбурювач» (Ж. Дантон) – «виконавець» (М. Робесп'єр).

Хронологічним і логічним продовженням революційної епохи в історії Франції була постать Наполеона Бонапарта (1769 – 1821), який, одного разу вимовивши «Я французька революція», фактично виступив у ролі «прибиральника», ставши останньою ланкою цього безперспективного історичного експерименту.

До речі, шкільні вчителі мали оспівувати епоху імператора Наполеона Бонапарта (1804 – 1815), якого шанував Гітлер. Окрім того, войовничий історичний ампір наполеонівської епохи був тотожний відновленню величі Третього Рейху. Навіть незважаючи на факт поразки Пруссії 14 жовтня 1806 року під Ієною і Ауерштедтом, ліквідацію Священної римської імперії німецької нації, на руїнах якої, як відомо, «корсиканське чудовисько», знищивши Перший Рейх /*Altes Reich*/ (962 – 1806), створило Рейнський союз (1806 – 1815), Бонапарта все одно слід було наслідувати. Тому не дивно, що у темі «Наполеонівські війни» «подається докладно життя Наполеона Бонапарта. Потім характеризується внутрішній політичний лад його держави. Більше часу приділяється війнам Наполеона. З'ясовуючи війни не перевантажувати учнів різними деталями. Зупинятись на ході війни та показати стратегію Наполеона

на прикладі Аустерліца, або Ієни. Приміняти мапу і по можливості використовувати художню літературу» [11, арк. 15]. Таким чином епоха Наполеона, за задумом автора програми, була більш важливою, аніж період Великої французької революції.

Логічним продовженням волюнтаристичних мотивів програми з Нової історії стала постать «залізного канцлера» – Отто фон Бісмарка (1870 – 1890), яка за традицією подавалась у контексті відродження Другого Рейху /*Zweites Reich, чи Deutsches Reich*/ (1871 – 1918) та об'єднання Італії. Харківський професор Л. Александренко для кращого засвоєння учнями теми радив вчителям: «Спочатку невідмінно охарактеризувати становище Європи у 60 рр. потім перейти до національного руху у Німеччині та Італії; в особливості підкреслити заслуги Бісмарка, підкреслити що він є творець Німецької імперії» [11, арк. 15].

У той же час для в усіх класах для вивчення історичного минулого Росії виділялась мінімальна кількість годин. Розлогий курс історії СРСР залишився в минулому, і ретроспективні події метрополії України майже не висвітлювались, а тому і переводились у залишкове годинне забезпечення. Вочевидь автори вважали, що СРСР як держава скоро зникне внаслідок переможних ударів Вермахту, а тому «за браком часу доводиться викласти лише окремі описані події (з історії Росії. – **Авт.**) – діяльність Івана Грозного. Смута та царювання Олексія Михайловича. Вчитель теж має використати мапу, вимагати твердого знання територіального розширення Росії», – зазначалось у методичних рекомендаціях з Нової історії [11, арк. 14 зв.].

Завершальною темою курсу Нової історії стала «Світова війна 1914 – 1918 рр. Версальська угода». Методичні настанови вказували, що «слід вияснити причини війни старанно уникаючи антантофільської концепції. Її походження. Оповіді про її хід та умови Версаля. Обов'язково використати мапу та художню літературу» [11, арк. 15 – 15 зв.].

Дана тема досить яскраво характеризує реваншистські настрої німців, які вважали винуватцями Першої світової саме країни Антанти, дорікаючи їм про вкрай принизливі та неприйнятні для Німеччини умови Версальського миру. Така позиція мала стати виправданням для теперішніх завоювань Вермахту, як форми відновлення історичної справедливості та величі Третього Рейху /*Drittes Reich*/.

Текст робочої програми з Нової історії для 6 класу доповнював тематичний план, найяскравіші моменти якого вирізняє антисемітизм та німецький реваншизм. Так, у 28 темі, при розгляді причин (вже не Великої. – **Авт.**) французької революції XVIII ст. пропонувалось зосередити увагу на «ролі масонських жидівських організацій», а тема 30 прямо називала яacobінську диктатуру тиранією [11, арк. 40 – 40 зв.].

Західноєвропейські революції 1848 року в 37-й темі, на думку автора програми, були невдалі, а під час вивчення Франції у другій половині XIX ст. обов'язковими були питання про панамський скандал, Буланжизм та справу Дрейфуса [11, арк. 40 зв.].

Курс Нової історії завершувала тема, що охоплювала період з 1919 по 1933 рік. Навчальний алгоритм уроку передбачав наступну послідовність: «Версальська угода 1919 р. Роль у Версальській системі жидівського капіталу. Боротьба проти Версалю. Фашизація. Націонал-соціалістичний рух у Німеччині» [11, арк. 40 зв.].

Отже, курс всесвітньої історії у 8 класі закінчувався моментом приходу до влади у Німеччині нацистів. Як бачимо, не стільки при укладанні програм, скільки при розробці методичних рекомендацій, які, за задумом «дев'ятки» В. Дубровського, мали лягти в основу тексту майбутніх підручників, харківські вчені були вимушені пристосовуватись до об'єктивних реалій того часу. Кожен з них чітко усвідомлював ризик. Адже програми та методичні настанови мали пройти не тільки через затвердження їхнім освітнім відділом ХМУ, але й фахівцями «Пропаганда-штафель», які активно співпрацювали з німецькими спецслужбами. Тому програми де-юре розроблялись для школярів, а де-факто – для німецьких чиновників та цензорів. Отже, попри декларативний характер описуваних навчально-методичних розробок, для українських колаборантів Харкова це був своєрідний тест на лояльність. Згадуючи ті часи та ніби виправдовуючись перед нащадками, В. Дубровський напише: «Але життя час від часу ставило перед нами такі вимоги, що мимоволі доводилось займатися «дипломатією»

з німецькими окупантськими чинниками. В таких випадках все залежало від нашого такту: не втратити під час переговорів своєї духової суверенності й моральної гідності та спрямувати німецькі чинники на думки й дії потрібні для нас» [15, с. 21].

На нашу думку, академічна тематика курсу всесвітньої історії розроблена харківськими ученими, була відірвана від реальності. Виходячи зі змісту програми, тематика уроків була насиченою і складною. В умовах заборони старих і повної відсутності нових підручників, які українські школи так і не отримали, голос учителя, крейда і дошка стали єдиною можливими засобами інформування та пояснення нового матеріалу. Складні побутові умови, відсутність шкільного інвентаря, належного харчового забезпечення перетворювали навчальний процес на фікцію. Тому не дивно, що на початок навчального року статистичний відділ ХМУ зафіксував у школах Харкова 8967 учнів, в у кінці року вже 3541 [44, с. 197].

По-суті, розроблені комісією В. Дубровського шкільні програми з історії носили декларативний характер і повною мірою так і не були втілені у життя. Це спонукає вчених-методистів до їхнього вдосконалення з проектуванням видозміненої структури і нових методичних настанов з урахуванням помилок 1942 – 1943 навчального року [Див. додаток Б]. Але, зважаючи на наближення фронту і остаточне визволення Харкова наприкінці серпня – на початку вересня 1943 р., вони так і залишаться на папері. Новий навчальний рік харків'яни розпочнуть вже за радянськими навчальними планами.

Незважаючи на це, цінність проаналізованих навчально-методичних розробок з всесвітньої історії полягала у тому, що українська наукова інтелігенція підкупачійного Харкова хоча і в методично-завуальованому вигляді, але цілком офіційно демонструвала своє ставлення як до німців, так і до радянської влади. Таким чином, тематичний зміст та рекомендаційні настанови досить яскраво характеризують наміри представників освітнього істеблїшменту Харкова, чітко окреслюючи їхню громадську позицію.

Водночас, розробляючи програми зі всесвітньої історії, харківські вчені фактично склали іспит на ідеологічну лояльність своїм колегам-цензорам з Німеччини. Тому від оцінки, яку їм виставили фахівці з Третього Рейху, залежало їхнє життя, здоров'я та подальша доля.

Таблиця 1

	За переписом 1939 року	За реєстрацією на 15. XII. 1941 року	За обрахун. на I. II. 1942 року
Чоловіків	301.134	180.590	100.000
Жінок	441.779	276.049	260.288
Разом:	832.913	456.639	429.288

x/ В тому числі жидів – 10.271 чол.

xx/ Статистичний відділ вважає, що населення міста по стану на I. II. 1942 року фактично менше, бо тут не враховані ті, які залишили місто без дозволу адміністративних органів, а також ті, що їх відряджено до Німеччини.

ДАХО Ф. Р-2982 оп. 7. спр. 7. арк. 3. Машинописна копія.

Таблиця 2

НАСЕЛЕННЯ МІСТА ХАРКОВА ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ СКЛАДОМ
/За орієнтовними обрахунками Статистичного відділу/.

№	Назви національностей	Кільк. населення	% %
1	Українці	305000	66.9
2	Росіяни	122000	26.7
3	Поляки	6300	1.4
4	Вірмени	3250	0.6
5	Німці	2000	0.5
6	Латиші	1800	0.4

7	Татари	1816	0.4
8	Білоруси	1700	0.3
9	Жиди	10271	2.2
10	Інші	2500	0.6
	Разом	456639	100.0

х/ Остаточні дані щодо національного складу населення буде одержано після закінчення розробки матеріалів реєстрації населення. Щодо жидів, то ці дані є остаточні.
ДАХО Ф. Р-2982 оп. 7. спр. 7. арк. 11. Машинописна копія.

Таблиця 3

**Штатний розпис Адмін.-технічного персоналу 15^{ої} Народної школи
17го р-ну м. Харкова**

		Кол. штат	На місяць	На три місяці
1.	Директор	1	600	1800 -
2.	Завуч	1	375	1125 -
3.	Завгосподарст	1	185	555 -
4.	Бухг-діловод	1	300	900 -
5.	Двірник	1	90	270 -
6.	Сторож	1	135	405 -
7.	Швейцар	1	151	453 -
8.	Сторож нічний	1	151	453
9.	Прибиральниця	2	151	453
	Разом:			6867

Директор

Бухг-діловод

Владіміров

ДАХО Р-2982. оп. 4. спр. 246. арк. 5. Оригінал. Сині чорнила.

Таблиця 4

**Кошторис прибутків та витрат на утримання 7-класної школи № 6го району
м. Харкова на I квартал 1942 року
1. Зарплата адмінперсоналу**

Назва посад	Число осіб	На ск. місяців розрах. зарплата	Ставка зарплати на м-ц	Зарплата всім на I-II-III м-ці
Секретар-рахівник	1	3	300	900
Завгосподарством	1	3	250	750
Швейцар	1	3	90	270
Прибиральщиці	4	3	80	960
Сторож	1	3	100	300
Двірник	1	3	90	270
Істопник	4	3	90	1080
РАЗОМ	13		1000	4530
Назва посад	Число осіб	На ск. місяців розрах. зарплата	Ставка зарплати на м-ц	Зарплата всім на I-II-III м-ці
Директор	1	3	600	1800
Ст. викладач (Завуч)	1	3	375	1125
Викладач I-II кл.	6	3	330	5940
Викладач IV-VII кл.	14	3	400	16800

За класне керівництво	8	3	50	1200
За завідування кабінетів	4	3	50	600
За завідування бібліотеки	1	3	260	780
За перевірку письмових робіт IV-VII класів	3,55	3	142	426
РАЗОМ:				28 671

ДАХО Р-2982 оп. 4. спр. 246. арк. 7. Оригінал. Чорні чорнила.

Додаток А

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІЯЛИ, ЩО ДОДАЮТЬСЯ /Перелік/

1. Програм з давньої (*так* у документі. – **Авт.**) історії для V кл.
2. Пояснювальна записка до програму (*так* у документі. – **Авт.**) з давньої історії для V кл.
3. Обов'язкові хронологічні дати з давньої історії
4. Загальна рекомендована література з давньої історії
5. Зауваження до підручника Мишуліна «История древнего мира» /для учителів/.
6. Програма з історії середньовіччя для V кл.
7. Пояснююча записка до програму з історії середньовіччя для V кл.
8. Обов'язкові хронологічні дати з історії середньовіччя
9. Пояснююча записка до підручника «Історія середніх віків проф. Косминського /для учителів/
10. Тематичний плян з нової історії для VI кл.
11. Пояснююча записка до тематичного пляну з нової історії для VI кл.
12. Програма з історії України для VII кл.
13. Пояснююча записка до програму (*так* у документі. – **Авт.**) з історії України для VII кл.
14. Основні дати з історії України що їх мають засвоїти учні.
15. Список книжок, що рекомендується для учителів при викладанні історії України в VII кл.

ГОЛОВА МЕТОДИЧНОЇ
КОМІСІЇ

/проф. Дубровський В./

ДАХО Р-2982 оп. 1. спр. 378. арк. 46. Оригінал. Машинопис.

Додаток Б

ОСНОВНІ НАСТАНОВИ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ В 1943 РОЦІ

§ 1. ПОЛІТИЧНІ НАСТАНОВИ

1. Викладання історії повинно бути цілком об'єктивним, щоб подавати учням знання фактів історії без перекручення їх, особливо в дусі так званого «марксистсько-ленінізму».
2. Історичні події повинні викладатися так, щоб на матеріалі історії в учнях виховувалися почуття національної свідомості та моральні підвалини громадської поведінки.
3. З цього погляду особливо значення у викладанні надається історії України.

§ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ

1. Безглуздість розподілу історичного матеріалу по роках навчання кол. радянської школи та певна політична тенденція в цьому вимагають корінної перебудови плану, а саме:
  - в V кл. в 1943 р. пройти стародавню історію та середні віки /скорочено/
  - в VI кл. в 1943 р. пройти нову історію з доби Відродження до 1918 р.
  - в VII кл. в 1943 р. пройти історію України.
2. Тому матеріал всесвітньої історії, порівняно з програмою (*так* у документі – Авт.) кол. радянських шкіл скорочується; історія Росії проходить частіше у всесвітній історії, частіше у зв'язку з історією України: додається до ранішнього програму – історія України / в VII кл./
3. Отже наявні програми та підручники з історії підлягають перегляду.
4. В основу викладання історії України можна взяти «Ілюстровану історію України» акад. М.С. Грушевського.

§ 3. МЕТОДОЛОГІЧНА НАСТАНОВА

В основу висвітлення історичних фактів не брати ні теорії історичного матеріалізму, ні іншої теорії моністичного тлумачення історичного процесу, а освітлювати факти, виходячи з різноманітних дієвих факторів конкретної історії даної нації в умовах відповідного часу.

§ 4. МЕТОДИЧНІ НАСТАНОВИ

1. Беручи на увагу вік дітей, що вчаться у школі, не можна ні в якому разі перевантажувати їх розум соціологічними узагальненнями та занадто важкою науковою термінологією /як це роблять підручники з історії кол. рад. шкіл/. Треба подавати дітям певний мінімум фактичного матеріалу у відповідній формі, а саме: яскраві описані історичних подій, відомості з біографій видатних історичних діячів, малюнки життя та побуту даного народу в певний час, основні дати хронології, імена тощо.
2. Звернути особливу увагу на розвиток у дітей уявлення про історичну послідовність подій /знання хронології/ та географічну локалізацію їх.
3. Пов'язати курс історії України з читанням по українській літературі.

§ РОЗПОДІЛ ГОДИН

1. За навчальним планом встановлюється для історії у V, VI, VII кл. по 3 години на тиждень.
2. Рахунок ведеться в такий спосіб:
V кл. Давня історія – 37 год. Середня історія – 21 г
– 58 г.
VI кл. Нова історія 50 год.
VII кл. Історія України 50 год.

ДАХО Р-2982 оп. 1. спр. 378. арк. 45-46. Оригінал. Машинопис.

1. Архів української періодики. Газета «Нова Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <https://libraria.ua/publications/group/306/>. – Заголовок з екрану. – 28.01.18.
2. Бабак П. «Смолоскип» ОУН на Слобожанщині / П. Бабак // Український засів. – 1993. – № 5. – С. 94 – 103.
3. Буцик Л. П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР / Л. П. Буцик. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1961. – 540 с.

4. Гінда В. В. Українська інтелігенція в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / В. Гінда // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. — 2008. — Вип. 14. — С. 244 – 250.
5. Гінда В. В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: іст. нариси: у 2 кн. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін., 2010. — Кн. 1 / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцовський та ін.]. — К.: Наукова думка, 2010. — С. 697 – 732.
6. Гінда В. В. Освітня політика нацистів в райхкомісаріаті «Україна» / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. — 2012. — Вип. 15. — С. 61 – 75.
7. Город и война. Харьков в годы Великой Отечественной войны / Рос. гос. гуманитар. Харьк. нац. ун-т им. В.Н. Каразина; [отв. ред.: Е. А. Пивовар; сост.: С.М. Куделко, С.И. Посохов, Е.В. Дьякова]. — СПб.: Алетейя, 2012. — 567 с.
8. Державний архів Харківської області (ДАХО) Р-3744. Оп. 1. Спр. 42.
9. ДАХО Р-2892 . Оп. 1. Спр. 378.
10. ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190.
11. ДАХО Р-2892 Оп. 4. Спр. 246.
12. ДАХО Р-2892 Оп. 7. Спр. 7.
13. Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації. Частина 2. Доповіді. /Л. Дражевська, О. Соловей. — Нью-Йорк.: Українська Вільна Академія Наук у США, 1985. — 30 с.
14. Дражевська Л. Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941 – 1943 рр. / Л. Дражевська // Український засів. — 1993. — № 5 (9). — С. 83 – 93.
15. Дубровський В. В. Дипломатія без держави і уряду. З спогадів через 20 років / В. Дубровський // Український засів. — 1995. № 1 (20). — С. 21 – 23.
16. Дьякова О. В. Рух опору на Харківщині у період нацистської окупації: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Дьякова. Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2012. — 18 с.
17. Из героического прошлого нашего отечества: Книга для чтения: Для учащихся старших классов средней школы: Утв. НКП РСФСР / А. К. Казанская, Н. И. Кудряшов, И. И. Мерзон и др.; Под ред. В. А. Десницкого. — М.: Учпедгиз РСФСР, 1942. — 272 с.
18. История древнего мира. Учебник для 5–6 классов средней школы / Под ред. проф. А. В. Мишулина. — М.: Учпедгиз, 1940. — 229 с.
19. История нового времени. Учебник для VIII класса средней школы / Под ред. проф. А. В. Ефимова. — М.: Учпедгиз, 1940. — 280 с.
20. История средних веков. Учебник для 6–7 классов средней школы / Под ред. проф. Е. А. Косминского. — М.: Учпедгиз, 1940. — 292 с.
21. История СССР. Учебник для 8 класса средней школы / Под ред. проф. А. М. Панкратовой. Авт.-кол.: К. В. Базилевич, С. В. Бахрушин, А. В. Фохт. — М.: Учпедгиз, 1940. — 232 с.
22. История СССР. Учебник для 9 класса средней школы / Под ред. проф. А. М. Панкратовой. Авт.-кол.: К. В. Базилевич, С. В. Бахрушин, А. В. Фохт. — М.: Учпедгиз, 1940. — 272 с.
23. История СССР. Учебник для 10 класса средней школы / Под ред. проф. А. М. Панкратовой. Авт.-кол.: К. В. Базилевич, С. В. Бахрушин, А. В. Фохт. — М.: Учпедгиз, 1940. — 425 с.
24. Казимір В. А. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської «Просвіти» (1941–1943) / В. Казимір // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. — 2011. — № 6 (102). — С. 96–103.
25. Казимір В. А. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. В. Дубровського в Україні: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / В. А. Казимір. — Чернігів, 2013. — 180 с.
26. Коваль М. В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів / М. Коваль // Український історичний журнал. — 1993. — №9. — С. 13–28.
27. Коваль М. В. «Просвіти» в умовах «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / М. Коваль // Український історичний журнал. — 1995. — №2. — С. 37–42.
28. Крижний С. Г. Цивільний колабораціонізм. Спроба соціологічного аналізу.

- (Харків під час окупації 1941 – 1943 рр.) / С. Крижний. – Харків: Акта, 2016. – 219 с.
29. Любченко А. П. Щоденник / А. Любченко. – Торонто: Нові дні, 1951. – 151 с.
30. Новая история 1870 – 1918. Учебник для IX класса средней школы / И.С. Галкин, Л.И. Зубок, Ф.И. Нотович, В.М. Хвостов. – М.: Учпедгиз, 1945. – 174 с.
31. Програми і підручники для шкіл // Нова Україна. – 1942. – №5. – 16 січ. – С. 4.
32. Рибальченко Р.К. «Просвіта» в Харкові за часів окупації (1941–1943) / Р.К. Рибальченко // Вісті Дергачівщини. – 1997. – 26 лип.
33. Рибальченко Р.К. Школа у Харкові за часів визволення 1941 – 1943 рр. / Р. Рибальченко // Український засів. – 1995. – № 6 (25). – С. 13 – 16.
34. Рибальченко Р.К. Харківська культурна еміграція 1942 – 1943 років / Р.К. Рибальченко. – Харків. : Курсор, 2005. – 197 с.
35. Рибальченко Р.К. Підкови на снігу: спогади про війну, враження, роздуми, пошуки істини / Р. К. Рибальченко. – Х.: Курсор, 2006. – 285 с.
36. Семененко О.П. Харків, Харків.../ О. Семененко. – Нью-Йорк.: Сучасність. – 1977. – 240 с.
37. Семенко Ю. Пам'яті В. Доленка / Ю. Семенко. – Мюнхен.: Союз Земель Соборної України. – Селянська партія. – 1975. – 416 с.
38. Скоробагатів А.В. Харківська «Просвіта» у воєнні роки (1941 – 1943) / А. Скоробагатів // Современное общество. – 1995. – № 1. – С. 1 – 13.
39. Скоробагатів А.В. Українські націоналісти на Слобожанщині в роки війни / А. Скоробагатів // Третій міжнародний Конгрес українців 26 – 29 серпня 1996 р. Історія. – Харків, 1996. – С. 232 – 237.
40. Скоробагатів А.В. Харківське міське самоуправління в 1941 – 1943 рр. / А.В. Скоробагатів // Вісник Харківського університету – 1997. – № 396. – Історія. – Вип. 29. – С. 167 – 176.
41. Скоробагатів А.В. ОУН у Харкові за часів окупації / А.В. Скоробагатів // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С. 81–89.
42. Скоробагатів А.В. Антибільшовицький табір під окупаційного Харкова (1941 – 1943) / А. Скоробагатів // Вісн. Харк. ун-ту. – 1999. – № 441. – Історія. – Вип. 31. – С. 226 – 235.
43. Скоробагатів А.В. Встановлення в окупованому Харкові «нового порядку»// Історія міста Харкова ХХ століття / О.Н. Ярмиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн. – Харків.: Фоліо, Золоті сторінки, 2004. – С. 333 – 346.
44. Скоробагатів А.В. «Жизнь с врагом»: повседневная жизнь в оккупированном немцами Харькове (1941 – 1943) / А. Скоробагатів // Эпоха. Культура. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920 – 1950-е годы). Харьков, 2004. – С. 312 – 325.
45. Скоробагатів А.В. Харків у часи німецької окупації 1941 – 1943 рр. / А.В. Скоробагатів. – Харків.: Прапор, 2004. – 376 с.
46. Соловей Д.Ф. Шкільне життя Харкова / Д. Соловей // Нова Україна. – 1942. – 19 липня. – С. 4.
47. Соловей О.Д. У Просвіті і навколо / О.Д. Соловей // Український засів. Ч. 1 (5). – Харків, грудень 1992 – січень, 1993. – С. 36 – 47.
48. Соловей О.Д. Харків. Окупація / О.Д. Соловей // Березіль. – 1993 – №1. – С. 108 – 118.
49. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) Ф. 1. Оп. 7. Спр. 198.
50. Титаренко Д.М. «Просвіта» в період нацистської окупації як чинник громадського життя на сході України (зона військової адміністрації) / Д. Титаренко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 22. – С. 280 – 285.
51. Титаренко Д.М. Доля навчальної літератури під час нацистської окупації України на території зони військової адміністрації / Д. Титаренко // Краєзнавство. – 2016. – № 3–4. – С. 167–174.
52. Чугуй Т.О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в період німецької окупації (1941 – 1943 роки) / Т.О. Чугуй // Вісник Харківського національного університету

ім. В.Н. Каразіна. — 2006. — №715. — Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. — Вип. 8. — С. 86–93.

53. Чугуй Т.О. Функціонування товариств «Просвіта» на території Рейхскомісаріату «Україна» та прифронтової військової зони у 1941 – 1943 роках: порівняльний аспект / Т.О. Чугуй // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. — 2008. — № 835, вип. 11. — С. 88 – 97.

54. Чугуй Т.О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Харківщини впродовж різних етапів їхнього історичного розвитку: порівняльна характеристика / Т.О. Чугуй // Історична пам'ять. — 2010. — Вип. 2. — С. 41 – 54.

55. Чугуй Т.О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в ХХ – на початку ХХІ ст.: дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Т. О. Чугуй. — Харків, 2007. — 323 с.

56. Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні / Ю. Шевельов (Юрій Шерех); передм. С. Вакуленко; прим. С. Вакуленко, К. Карунік, Ю. Полякова, В. Романовський; упоряд. С. Вакуленко, О. Савчук; художн. оформ. О. Чекаль. — Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. — 728 с., 248 іл. — (Серія «Слобожанський світ». Випуск 11)

Салтан А.Н., Салтан Н.Н.

Разработка учебных программ по всемирной истории для народных школ Харькова в 1941 – 1942 гг.

Рассматриваются отдельные аспекты процесса возрождения школьного исторического образования в оккупированном немцами Харькове. Путем изучения ряда первоисточников, монографий и научных статей, авторы исследовали начальную фазу разработки учебных программ по всемирной истории для харьковских народных школ, определявших параметры преподавания данной дисциплины в 1942 – 1943 учебном году. Как свидетельствует анализ, разработчиками учебных программ и методических рекомендаций по всемирной истории выступили авторитетные ученые (так называемая «девятка» Василия Дубровского) и общественные деятели города Харькова. По мнению авторов статьи, именно «девятке» черниговчанина Дубровского, не смотря на проектно-декларативный характер методических разработок, удалось создать новую образовательную историческо-информационную парадигму, базирующуюся на принципах: десоветизации, украинизации и европеизации школьной исторической науки.

Ключевые слова: всемирная история, интеллигенция, историки, Общественный комитет Харькова, учебная программа, учебный материал, товарищество «Просвита», тематическое планирование, Харьковская городская управа, ученые.

Saltan N.N., Saltan O.N.

Curriculum development in world history for the national school of Kharkov in 1941 – 1942

Separate aspects of the process of the revival of school history education in German-occupied Kharkiv. By examining a range of primary sources, monographs and scholarly articles, the authors investigated the initial phase of curriculum development in world history for the Kharkiv public schools, determined the parameters of the teaching of this discipline in the 1942 – 1943 school year. As our analysis shows, developers of curricula and methodical recommendations on world history was made by reputable scientists (the so-called «nine» by Vasily Dubrovsky) and public figures of the city. According to the authors of the article, «nine» was born Chernigiv Dubrovsky, despite the project-declarative teaching materials, managed to create new educational and historical information paradigm based on the principles of de-sovietization, europeanization and ukrainianization of the school of historical science.

Key words: world history, intellectuals, historians, the Public Committee of Kharkiv, curriculum, educational material, Association «Prosvita», thematic planning, Kharkiv city Council, the scientists.